

چکیده:

یکی از مباحث مهم در قلمرو روانشناسی تربیتی، بررسی نقش تربیتی اولین مربیان فرزندان، یعنی پدر و مادر از همان ابتدای اندیشه‌ی فرزند آوری است. چرا که شخصیت افراد در خانه و کانون خانواده شکل می‌گیرد. تولد فرزندان در خانه بزرگترین موهبت و نعمت خداوند است، زیرا مهم‌ترین رسالت والدین به خصوص مادر، تعلیم و تربیت و شکوفا ساختن استعدادهای بالقوه این امانت الهی است. وظیفه مادر است که باید ها و نبایدها را به فرزندش بیاموزد. مادر با رفتار و کردارش و با تمام وجود، میتواند نقش به سزایی در تربیت فرزند و سعادت و خوشبختی او داشته باشد. هدف ما از این پژوهش، شناخت اهمیت نقش مادر در تربیت فرزند است. و سوال اصلی اینجاست که نقش مادر در تربیت فرزند چیست؟ این پژوهش با استفاده از روش کتابخانه‌ای و اسنادی به گردآوری اطلاعات و داده‌ها پرداخته و با روش‌های تحلیلی، توصیفی به طبقه‌بندی آنها اقدام شده است. به نظر می‌رسد نقش مادر، در تربیت فرزند، در دوران بارداری، قبل از آن و در دوران شیردهی و کودکی بسیار حائز اهمیت است و مادر در تربیت دینی، رشد فضایل انسانی و پرورش اعتقادات اخلاقی کودک و در اعمال صالح او تاثیر گذار است.

کلیدواژه‌ها: تربیت، مادر، خانواده، تربیت فرزند

مقدمه

واژه‌ی تربیت، از ریشه‌ی (ربو) به معنای افزایش و نمو است. این تربیت، وظیفه‌ی مادر است که باید‌ها و نبایدها را به فرزندش بیاموزد. در خانواده بیشترین و مهم‌ترین سهم تاثیرگذاری برای مادران است. در بیانات مکرر ائمه‌ی معصومین علیهم السلام این رسالت، به عنوان جهاد زن معرفی شده، که به تنهایی با تمام فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی و جهاد مردان در راه خدا برابری می‌کند.

اهمیت بررسی نقش تربیتی زن در خانواده در این است که چون در جایگاه مادری، در خانواده به عنوان محوری‌ترین عنصر در تربیت نسل، همواره مورد هجمه‌ی فرصت طلبان، قرار گرفته است، به طوری که فمینیست‌ها، مسئولیت‌های تربیتی زنان مانند مادری را خیانت، در حق زنان و تحقیر مقام او می‌دانند و خواسته‌اند با طرح مباحثی مانند برابری حقوق زن و مرد آنها را از قدرت خود دور کنند و بزرگترین ضربه‌ها را به نقش تربیتی آنان وارد کنند. پس باید بررسی شود که نقش مادر در تربیت فرزند به چه اندازه اهمیت دارد.

ضرورت پرداختن به این موضوع آن است که زنان به اهمیت این موضوع پی ببرند و با نقش‌های تربیتی خود آشنا شوند و مادران همت کافی در امر تربیت داشته باشند، چرا که کامیابی‌ها و موفقیت‌ها و عدم آنها در فرزندان به مادر بستگی دارد.

در این مقاله به ضرورت نقش مادر، در تربیت فرزند، در دوران بارداری، قبل از آن و در دوران شیردهی و کودکی، اشاره شده است.

سوال اصلی، این است که نقش مادر در تربیت فرزند چیست؟ و اینکه، نقش تربیتی مادر، در تربیت فرزندش در دوران بارداری، قبل از آن و در دوران شیردهی و کودکی، چگونه است؟

در پژوهش حاضر، به صورت کتابخانه‌ای و اسنادی، به گردآوری اطلاعات و داده‌ها، پرداخته و در ادامه، با روش توصیفی تحلیلی، به طبقه‌بندی و پردازش آنها اقدام شده است.

هدف از انجام این پژوهش، شناخت نقش مادر، در تربیت فرزند است، که به ابعاد این موضوع در دوران بارداری، قبل و پس از آن، در دوران کودکی، می‌پردازد.

در مورد موضوع تربیت، کتاب‌ها و مقالاتی بسیاری نوشته شده است که به چند نمونه اشاره می‌کنیم:

۱- تربیت فرزند از نظر اسلام، (حسین مظاهری) این کتاب به مباحثی چون ازدواج ولادت فرزند آداب ولادت و مانند آن پرداخته و درباره‌ی نقش مادر در تربیت دینی فرزند، بحث نکرده است و از این رو نمی‌توان با کمک آن به نقش مادران در تربیت فرزندان پی برد.

۲- کتاب نقش مادر در تربیت (دکتر علی قائمی)

این کتاب شامل ۱۵ بخش می‌باشد، که بخش‌های اهمیت مادر خصایص یک مادر خوب، در طریق مادر شدن، نقش فرهنگی مادر، نقش معنوی مادر، در این تحقیق تا حدودی به کار رفته است.

۳. روش تربیت دینی کودکان این کتاب فقط به بررسی اصول، عوامل و روش‌های تربیت دینی کودک پرداخته و نقش مادر را در این تربیت بررسی نکرده است. (محمد مهدی، پورعلی فرد)

۴. کتاب مشکلات نوجوانی، جوانی

این کتاب شامل دو فصل می‌باشد که، به مسائل نوجوانی و جوانی پرداخته و در آن بیشتر مشکلات نوجوان بررسی شده است. مانند دروغ‌گویی، دزدی و غیره که علاوه بر تشریح مشکلات این دوره، به راه‌های درمان مشکل هم پرداخته است.

تأحدودی به نقایص پژوهش‌های ذکر شده، اشاره شد. در پژوهش حاضر علاوه بر موارد یاد شده، از آیات و روایات کمک شایانی گرفته شده، برای مستند کردن اهمیت نقشی که مادر در تربیت فرزند دارد. هدف از انجام این پژوهش شناخت اهمیت نقش مادر در تربیت فرزند است که به ابعاد این موضوع می‌پردازد.

در مرور اجمالی ابتدا تعاریف مفاهیم و اصطلاحات ذکر شده است:

مفهوم شناسی

۱. تربیت: یعنی پرورش دادن چیزی از حالتی به حالت دیگر، تا اینکه کامل و تمام شود.^۱

۱. راغب اصفهانی جلد ۱ ص ۳۳۶

همچنین راغب می‌گوید: ((این کلمه‌ی (رب) منصوب است به کلمه‌ی رب، که مصدر است. در این صورت، رب، به کسی می‌گویند که علم را اصلاح می‌کند، می‌پروراند و تکمیل می‌کند. مانند؛ حکیم، یا به کسی گفته می‌شود که، تمام این‌ها را درمورد خود، به وسیله‌ی دانش اعمال می‌کند. (رب نفسه بالعلم) در نتیجه، معنای تربیت عبارت خواهد بود، از فراهم نمودن بستری برای برانگیختن و رشد هرگونه استعداد بالقوه، در یک موجود، به نحوی که بتواند به شکلی مستمر او را، در راه رسیدن به کمال وجودی یاری دهد.^۱

از دیدگاه اسلام، تربیت مجموعه روش‌هایی است که از ابتدای تولد و حتی قبل از آن باید به کار برد، تا استعدادهای نهفته در وجود انسان، رشد و نمو لازم را پیدا نموده و در مسیر تکامل قرار گیرد.^۲

در اصطلاح، تربیت به معنای فراهم آوردن زمینه برای پرورش استعدادهای درونی هر موجود و به ظهور رسانیدن امکانات بالقوه درون او است و آنگاه که با پسوند خانواده بیاید، بدین معناست که در این نهاد کوچک، افرادی به عنوان مربیان و کسانی در جایگاه تربیت شوندگان، وجود دارند.^۳

۲. خانواده

در تعریف خانواده، در لغت آمده: خانواده به معنای زن و فرزند، خاندان، دودمان و فامیل است.^۴

خانواده در اصطلاح: متشکل از افرادی است که از طریق پیوند زناشویی، هم‌خونی یا پذیرش فرزند با یکدیگر به عنوان زن، مادر، شوهر، برادر، خواهر و فرزند، در ارتباط متقابل هستند فرهنگ مشترک به وجود می‌آورند و در واحد خاص زندگی می‌کنند.^۵

جایگاه و مقام مادر

در میان اعضای خانواده، بیشترین سهم تاثیرگذاری برای مادران است، به ویژه در خانواده‌هایی که شیوه‌ی زیستی طبیعی و مطابق با الگوها و سنت اسلامی دارند که بر اساس آن، شیر مادر بهترین غذای کودک و آغوش او بهترین جایگاه برای تربیت و پرورش کودکان شناخته می‌شود بر پایه‌ی همین نگرش، بارزترین و والاترین نقشی که در

۱- سید مهدی برومند، شیوه‌های تعلیم در قرآن و سنت

۲- عصام عبتاری، تربیت و آموزش کودک در اسلام

کلام و حیانی قرآن، برای زنان ترسیم شده و مورد ستایش قرار گرفته است، نقش مادری و عهده‌داری تربیت فرزندان از سوی آنان است.^۱

خداوند در برابر صبر و بردباری مادر، اجر و پاداش بی‌پایان به او عنایت می‌کند.

قرآن کریم به رنج و مشقت مادر اشاره کرده می‌فرماید: ((حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا...)) مادرش، او را با تحمل رنج و زحمت باردار شد و با رنج و زحمت او را زایید و دوران بارداری و باز گرفتنش از شیر سی ماه است.^۲

آیا در ابتدا نیکی به والدین را سفارش می‌کند، آنگاه به دنبال این سفارش، به ناراحتی‌هایی که مادر در دوران حاملگی وضع حمل و شیر دادن تحمل می‌کند، اشاره می‌کند.^۳

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، در تبیین جایگاه مادر می‌فرماید: ((الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ)) بهشت زیر پای مادران است. این حدیث هم بیان می‌کند، بدون رضایت مادر، نمی‌توان وارد بهشت شد و نعمت‌های بهشتی را به دست آورد.

در نتیجه مادر در اسلام دارای مقام و ارزش والایی است به طوری که برای مادر دنیای زیبا ایجاد کرده که همه‌ی افراد، باید به مقام مادر احترام و تعظیم کنند، زیرا بخش اعظم سعادت‌مندی فرزندان و در نتیجه لایق بهشت شدن، توسط مادر است و مادر، در برابر فرزندان نیز محترم است و این احترام دستور موکد اسلام است.

در آیات نورانی قرآن، خداوند بارها به اهمیت و ارزش نقش مادر پرداخته است، چرا که مادر نقش اصلی و کلیدی در تربیت فرزند داشته است.

((فَاتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا، يَا أُخْتَ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأَ سَوْءٍ وَ مَا كَانَتْ أُمُّكِ بَقِيًّا، فَأَشَارَتْ عَلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ سَبِيًّا وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أَمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا))^۴

آنگاه قوم مریم، که به جانب او آمدند که از این مکان، او را همراه ببرند، گفتند: ای مریم، عجب کار منکر و شگفت‌آوری کردی. ای مریم، خواهر هارون! تو را نه پدری ناصالح بود و نه مادری بدکار، مریم با اشاره، حواله به طفل کرد، آنها گفتند: ما چگونه با طفل در گهواره سخن گوییم؟ و سلام حق، بر من باد، روزی که دنیا آمدم و

روزی

بلکه تبادل عاطفی و تقویت روحی است. کودک به هنگام شیر خوردن، صدای قلب مادر را می‌شنود و آرامش نسبی پیدا می‌کند و کودکانی که از شیر مادر محرومند، این آرامش را ندارند^۴

چنانچه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم، فرمودند: هنگامی که زن، بچه‌اش را شیر می‌دهد، خدای متعال در مقابل هر مرتبه‌ای که بچه را شیر می‌دهد و بچه شیر می‌مکد، آزاد کردن یک بنده، از اولاد اسماعیل به او عطا می‌فرماید و هنگامی که دوران شیرخوارگی به اتمام می‌رسد، فرشته‌ی بزرگوار الهی، دست بر پهلوی مادر نهاده، می‌گوید زندگی را از نو آغاز کن، که خدای متعال گناهان گذشته‌ات را آمرزید.^۵

۱- موسوی راد لاریجانی، ۱۳۷۹

۲- ترجمه سوره عبث آیه ۲۴

۳- موسوی راد لاریجانی، ۱۳۷۹

۴- قائمی، ۱۳۷۰

۵- حرعاملی، ۱۴۰۹

از این روایت استفاده می‌شود که شیر دادن مادر به فرزند، اهمیت بسیاری دارد، چون شیر نه تنها در پرورش جسمی، بلکه در تربیت دینی فرزند هم موثر است و از سوی دیگر در اثر ارتباط نزدیک بین فرزند و مادر حالات روحی، اعتقادی و اخلاقی مادر به فرزند منتقل می‌شود. تقوای مادر باعث ایجاد فضیلت‌ها و خصلت‌های انسانی و اخلاقی در کودک می‌شود. همه‌ی این‌ها در شیر موثر است و به بچه منتقل می‌شود و در تربیت دینی فرزند نقش اساسی دارد. در نتیجه، صفات شیر دهنده به فرزند، منتقل می‌شود.^۱

زنی که فکر و ذهنش به گناه آلوده باشد، همان آلودگی را به فرزندش منتقل می‌کند و زمینه‌ی تباهی زندگی او را فراهم می‌کند، مادری که قرآن تلاوت می‌کند غیر از مادری است که وقت خود را با موسیقی و ساز و آواز می‌گذراند، کسی که از اخلاق و ایمان سخن می‌گوید، با آنکه توان ترک مجالس غیبت و تهمت و لهو و لعب را ندارد فرق می‌کند، هر مادری پیش از هر چیز دیگری باید سطح فرهنگی خود را بالا ببرد زیرا تا زمانی که مادر با آموزش‌ها و ارزش‌های دینی آشنا نباشد، از آموزش و تربیت فرزندان ناتوان است. چون کسی که خود چیزی را ندارد، نمی‌تواند به بقیه آن را بدهد.

شایسته‌ترین جایگاهی که خانواده باید بر محور آن بچرخد جلسه‌های علمی و قرائت قرآن است، به راستی که رحمت بر خانه‌ای پی در پی فرود می‌آید که پر از روح ایمان قرآن مهربانی و عاطفه‌ها باشد. از آنجا که دامن مادر نخستین مدرسه و اولین پایگاه تربیتی است در این مدرسه، کودک علم و اخلاق و دین می‌آموزد و برای همیشه آنچه می‌آموزد در نزدش باقی می‌ماند طفلی که پا به عرصه‌ی این جهان می‌گذارد آگاهی و نیرویی ندارد و کاملاً متکی به مادر است.^۲

تأثیر اخلاقی مادر به گونه‌ای است که می‌توان ادعا کرد که راه و رسم زندگی بعدی کودک، ادامه‌ی همان راه و رسم مادر، در عمر کنونی است. اگر چه پدر و مادر در تربیت صحیح فرزند نقش دارند، اما تأثیر مادر پررنگ‌تر است. به عنوان مثال اگر مادر همواره صادقانه رفتار کند و سخن دروغ نگوید صفت راستگویی را در کودک نهادینه می‌سازد. مادر باید از راه تمرین و تشویق ارزش‌های اخلاقی را در کودک تقویت و او را به این مسیر هدایت کند.^۳

بنابراین مادر، بعد از تولد فرزندش، نقش موثری در ایجاد فضائل اخلاقی در کودک و نهایتاً در تربیت دینی کودک دارد.

۱- پژوهش نامه فقهی حقوقی زنان و خانواده ۱۴۰۰

۲- امینی، ۱۳۸۱

۳- پژوهش نامه فقهی حقوقی زنان و خانواده ۱۴۰۰

اگر ما می‌خواهیم که بزرگسالان جامعه، نسبت به یکدیگر با احترام و تکریم رفتار نمایند، پس باید فرزندانمان را آن گونه بپرورانیم که اصیل باشند و حرمت نفس داشته باشند، تنها به این طریق است که دو جنس می‌توانند به درستی یکدیگر را محترم شمارند.

تردیدی نیست که سهم عمده در پرورش عاطفی فرزندان، از آن مادر است و اوست که باید در پرتو لطف الهی و عواطف ملکوتی خود، بذر عاطفه را در درون فرزندان خود بپرورد. وجود مادر پاک نهاد و مادری که سرشت پاک زنانه‌ی خود را حفظ کرده و به درد از خود بیگانگی مبتلا نشده است، همچون مشعل فروزانی است که محیط خانه را گرم و نورانی می‌سازد و فرزندان را از لحظات آغازین زندگی با ارزش‌های عاطفی آشنا می‌سازد.

فرزندانی که به هر علت از این مهر و عاطفه محروم می‌شوند و درس مهر ورزیدن را در خانواده نمی‌آموزند، انسان‌های خودخواه بی‌عاطفه و خشن بار می‌آیند که فرسنگ‌ها از انسانیت فاصله دارند، مشکلی که امروزه در کشورهای غربی به شدت مطرح است، همین کمبودهای عاطفی نسل جدید است، برای اینکه زن در انجام این وظیفه‌ی خطیر توفیق یابد، باید متقابلاً از عواطف و مهربانی و احساسات همسر خویش سیراب شود، تا بتواند فرزندان را از سرچشمه‌ی عواطف خود سیراب سازد.^۱

استاد مطهری، در بیان این نکته، تمثیل بسیار زیبایی دارند که ذکر آن در اینجا خالی از لطف نیست، مرد مانند کوهسار است و زن به منزله‌ی چشمه و فرزندان به منزله‌ی گل‌ها و گیاهان. چشمه، باید از کوهساران دریافت و

جذب کند و بتواند آن را به صورت آب صاف و زلال بیرون دهد و گل‌ها و گیاهان و سبزه‌ها را شاداب و خرم نماید. اگر باران به کوهساران نبارد یا وضع کوهسار طوری باشد که چیزی جذب زمین نشود، چشمه، خشک و گل‌ها و گیاهان می‌میرند. پس همان طور که رکن حیات داشتن دشت و صحرا، باران و بالاخص باران کوهستانی است، رکن حیات خانوادگی، احساسات و عواطف مرد نسبت به زن است. از این عواطف کوهستانی است که، رکن حیات خانوادگی، هم زندگی زن هم زندگی فرزندان صفا و جلا و خرمی می‌گیرد.^۲

بنابراین، مادر در تربیت و شکوفا شدن عواطف و احساسات فرزندش، نقش بسزایی دارد.

۱- راهنمای پدران و مادران

۲- شهید مطهری، نظام حقوق زن در اسلام

نتیجه‌گیری

۱. زن می‌تواند به عنوان مادر، نقش تعیین کننده‌ای در زندگی خانوادگی داشته باشد. تربیت، به معنای وسیع و عام کلمه در قلمرو صلاحیت مادر است. مادر در دوران قبل از بارداری، با خودسازی، یقین و باور قلبی، تقوا و فضیلت الهی و با روحیه‌ی بندگی می‌تواند در تربیت فرزند بسیار موثر واقع شود. زنی که روح و جان خویش را با عبادت صیقل داده و دائم به یاد خداست، مطمئناً می‌تواند در تربیت موثرتر باشد.

۲. وظایف مادر از بدو حمل و بارداری، بیشتر می‌شود. مسئولیت مادر، در دوران بارداری بار سنگین بر عهده‌ی او نهاده است، بنابراین حجاب و عفاف و طهارت، اصالت و نجابت خانوادگی از ویژگی‌هایی است، که سعادت فرزندان را به دنبال دارد، حتی روحیه‌ی مادر باردار، در مرحله‌ی جنینی روی فرزندش تاثیر می‌گذارد، تغذیه‌ی مادر، هم در ساختار وجودی انسان، نقش حیاتی دارد. مادر، در دوران بارداری، باید متوجه غذایش باشد و غذای حرام نخورد که اهمیت ندادن به این مسئله، سد بزرگی بر تربیت فرزند می‌شود.

۳. شیر مادر، نیز از جمله مواردی است که در تربیت دینی کودک، رشد و فضیلت انسانی پرورش اعتقادات و اخلاق و اعمال صالح کودک تاثیرگذار است. بنابراین ما متوجه شدیم مادر، یکی از عوامل مهم و تاثیرگذار تربیت فرزندان در تمامی جوامع است و نقش مادری مهارتی است که در وجود زن نهاده شده است، که غفلت و اشتباه در آن موجب فساد و تباهی جامعه و مراقبت از آن سبب به وجود آمدن جامعه‌ی متکامل و خیرخواه

می‌شود. خط مشی و کیفیت رفتار مادر، در تربیت وارسته نقش تعیین کننده دارد و پاسخگویی صحیح به نیازهای کودک اساس و پایه‌ی تربیت او را تشکیل می‌دهد.

پیشنهادهات

بہتر است ،اهمیت نقش و مقام مادر در خانواده و تربیت فرزند، در دروس دوران دبیرستان دخترانه، گنجانده شود و آموزشهای لازم، در این دوران و قبل از ازدواج، به آنها داده شود، تا دختران به اهمیت وظایف مادر پی ببرند و در یادگیری آن تلاش کنند و در آینده موفق تر عمل کنند. ان شاء الله

منابع و ماخذ:

۱. قرآن

۲. امینی ، ابراهیم، اسلام و تعلیم و تربیت ، بوستان کتاب ، قم، ۱۳۹۱

۳. جمعی از نویسندگان، به کوشش زهرا آیت‌اللہی، اخلاق در خانواده، دفتر نشر معارف، ۱۳۹۱

۴. حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، موسسه ی آل البيت علیہم السلام، قم، ۱۴۰۹

۵. دہخدا، علی اکبر، لغت‌نامہ‌ی دہخدا، موسسه‌ی انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷

۶. راغب اصفہانی، حسین بن محمد، ترجمہ و تحقیق، مفردات الفاظ قرآن، ج ۱، مرتضوی تهران، بی تا

۷. طباطبایی بروجردی، سیدحسین، جامع احادیث شیعه، فرهنگ سبز تهران، ۱۳۸۶

۸. طباطبایی، محمدحسین، ترجمہ تفسیر المیزان، مترجم محمد باقر موسوی ہمدانی، دفتر انتشارات اسلامی،

قم، ۱۳۷۴

۹. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الاخلاق الاشریف الرضی، قم، ۱۳۷۰

۱۰. عصام عیتاری، تربیت و آموزش کودک در اسلام، دکتر عبدالصاحب یادگاری، کانون نشراندیشه های اسلام، چاپ اول، ۱۳۷۰
۱۱. فصلنامه پژوهش نامه فقهی حقوق زنان و خانواده، بهار، شماره ۱۴، منصوری، زهره ، نصیری، رقیه، دکترای علوم و معارف نهج البلاغه، سطح ۳، تفسیر و علوم قرآن، ۱۴۰۰
۱۲. قاسمی، محمدعلی، دوران طلایی تربیت تا ۷ سالگی، نورالزهره ^{سلام الله علیها}، قم، ۱۳۹۵
۱۳. قائمی، علی ، نقش مادر در تربیت فرزند، ۱۳۷۰
۱۴. قنادان، منصور، جامعه شناسی مفاهیم کلیدی، آوای نور، تهران، ۱۳۷۵
۱۵. مظاهری، حسین، تربیت فرزند، انتشارات امیری، قم، ۱۳۷۰
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، دارالکتب اسلامی، تهران، ۱۳۷۱
۱۷. موسوی راد لاریجانی، پدر و مادر معلم مرا تربیت کن، امام شناسی و آثار الحجه ^{عجل الله تعالی فرجه الشریف}، ۱۳۷۹
۱۸. شهید مطهری، مرتضی، نظام حقوق زن در اسلام، انتشارات صدرا، ۱۳۷۶